

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

MAKTABDA BULLINGNING SABABLARI VA IJTIMOY-PSIXOLOGIK OQIBATLARI

Mirzabekova Mahfuza Sharof qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti, magistrant.

e-mail: mirsodiqmirzabekov1992@gmail.com

Annotatsiya.

Maqolada maktabdagi bullingning mazmuni, uning yuzaga kelishiga ta'sir qiluvchi omillar va o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik holatiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Tahlilda D. Olveusning bulling haqidagi qarashlari, ijtimoiy o'rganish nazariyasi, ekologik tizimlar yondashuvi va bullingni guruh jarayoni sifatida tushuntiruvchi tadqiqotlarga tayanildi. Bullingga ta'sir qiluvchi individual, oilaviy, maktab va jamiyat omillari alohida ko'rib chiqilib, uning qisqa va uzoq muddatli oqibatlari xalqaro tadqiqotlar asosida yoritildi. Shuningdek, O'zbekistondagi huquqiy asoslar va profilaktika uchun muhim bo'lgan yo'nalishlarga e'tibor qaratildi.

Kalit so'zlar: bulling, maktab muhiti, viktimizatsiya, ijtimoiy-psixologik oqibatlar, o'smirlar, profilaktika, ijtimoiy ish.

ПРИЧИНЫ БУЛЛИНГА В ШКОЛЕ И ЕГО СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Мирзабекова Махфуза Шароф кизи

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, магистрант.

Аннотация.

В статье рассматриваются сущность школьного буллинга, факторы, влияющие на его возникновение, а также его воздействие на социально-психологическое состояние учащихся. Анализ основан на концепции буллинга Д. Олвеуса, теории социального научения, экологическом системном подходе и исследованиях, рассматривающих буллинг как групповой процесс. Отдельно анализируются индивидуальные, семейные, школьные и общественные факторы, влияющие на возникновение и развитие буллинга, а его краткосрочные и долгосрочные последствия освещаются на основе международных исследований. Кроме того, уделяется внимание правовым основам в Узбекистане и ключевым направлениям профилактики буллинга.

Ключевые слова: буллинг, школьная среда, виктимизация, социально-психологические последствия, подростки, профилактика, социальная работа.

CAUSES OF SCHOOL BULLYING AND ITS SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES

Mirzabekova Mahfuza Sharof qizi

Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan, Master's Student.

Abstract.

This article examines the nature of school bullying, the factors contributing to its occurrence, and its impact on students' socio-psychological well-being. The analysis draws on D. Olweus's conceptualization of bullying, social learning theory, the ecological systems approach, and studies that interpret bullying as a group process. Individual, family, school, and societal factors influencing bullying are examined separately, while its short- and long-term consequences are discussed on the basis of international research. The article also addresses the legal framework in Uzbekistan and key areas relevant to bullying prevention.

Keywords: bullying, school environment, victimization, socio-psychological consequences, adolescents, prevention, social work.

Kirish. Maktab bola hayotida oiladan keyingi eng muhim ijtimoiy muhitlardan biridir. Shuning uchun bu muhitdagi munosabatlar uning o'zini qanday his qilishi, o'qishga munosabati va tengdoshlari bilan muloqotiga bevosita ta'sir qiladi. Tengdoshlar tomonidan muntazam ta'qib yoki zo'ravonlikka duch kelish esa bu jarayonni jiddiy qiyinlashtiradi. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha o'quvchilarning qariyb uchdan biri (32 foizi) so'nggi bir oy davomida maktabda tengdoshlari tomonidan kamida bir marta bullingga uchragan [10]. O'zbekistonda ham muammo e'tibordan chetda emas. Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti PISA-2022 ma'lumotlari asosidagi tahlilida har yetti o'quvchidan biri maktabda o'zini xavfsiz his qilmasligini, bullingning turli ko'rinishlariga duch kelish esa akademik natijalarning 19–20 ballga pasayishi bilan bog'liqligini qayd etgan [14].

Tadqiqotning maqsadi — maktabdagi bullingning asosiy sabablarini tizimlashtirish va uning o'quvchilar hayotidagi ijtimoiy-psixologik oqibatlarini ilmiy manbalar asosida yoritish. Buning uchun ilmiy adabiyotlar, qiyosiy materiallar va normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi.

1. BULLING TUSHUNCHASI VA NAZARIY YONDASHUVLAR

“Bulling” (ingl. bullying) atamasi O'zbekistonda nisbatan yangi qo'llanayotgan tushunchalardan biri. Rasmiy manbalarda u bolani qasddan va muntazam ravishda ta'qib qilish bilan bog'lanadi; bunda psixologik, jismoniy, ochiq yoki yashirin shakllar bo'lishi mumkin [15]. Ilmiy adabiyotlarda esa bulling tushunchasini keng o'rgangan olimlardan biri Dan Olveus hisoblanadi. Uning ta'rifiga ko'ra, o'quvchi bir yoki bir necha tengdoshining salbiy xatti-harakatlariga takroran va ma'lum vaqt davomida duch kelganida bulling qurboni bo'lishi mumkin [1; 9-b.]. Bu yerda ikki jihat ayniqsa muhim: xatti-harakatning takrorlanishi va tomonlar o'rtasidagi jismoniy yoki ijtimoiy kuch nomutanosibligi [1; 9-b.]. Shuning uchun har qanday bir martalik janjalni bulling deb atash to'g'ri bo'lmaydi.

Bullingning nima sababdan yuzaga kelishini bitta omil bilan tushuntirish qiyin. Albert Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, bola tajovuzkor xatti-harakatni oilada, tengdoshlari orasida yoki ommaviy axborot vositalarida ko'rish va uning mukofotlanganini kuzatish orqali o'rganishi mumkin [5]. Urie Bronfenbrennerning ekologik tizimlar yondashuvi esa bolaning rivojlanishini oila, maktab, tengdoshlar guruhi va kengroq ijtimoiy muhitning o'zaro ta'siri bilan izohlaydi [6]. Shu sababli bullingni ham faqat bolaning o'ziga bog'lab qo'ymasdan, bir nechta muhit bilan bog'liq hodisa sifatida ko'rish maqsadga muvofiq.

Kristina Salmivalli va uning hamkorlari olib borgan tadqiqotlar ham bullingda faqat “tajovuzkor va qurbon” munosabati emas, balki guruhdagi boshqa rollar ham mavjudligini ko'rsatgan. Jumladan, tajovuzkorning yordamchisi, uni qo'llab-quvvatlovchi, qurbonni himoya qiluvchi va chetda kuzatuvchi kabi rollar mavjud [4; 1–15-b.]. Ayniqsa, tengdoshlarning kulishi yoki shunchaki jim kuzatib turishi ham bullingning davom etishiga ta'sir qilishi mumkin [3; 112–120-b.].

2. MAKTABDA BULLINGNING SABABLARI

Yuqoridagi nazariyalardan kelib chiqib, maktabdagi bulling sabablarini to'rt asosiy darajada ko'rib chiqish mumkin.

Individual omillar. Olveus tadqiqotlarida bulling qiluvchi bolalarda tajovuzkorlik va hukmronlikka intilish ko'proq uchrashi, o'z xatti-harakatining oqibatlariga esa kamroq e'tibor berilishi mumkinligi qayd etilgan [1]. Bulling qurbonlari orasida jismonan zaifroq, ehtiyotkor, o'zini himoya qilishda qiynaladigan yoki guruhdan yetarlicha ijtimoiy yordam olmaydigan bolalar uchrashi mumkin [1]. Biroq bolaning tashqi ko'rinishi, o'qishidagi natijalari, ijtimoiy kelib chiqishi yoki xulqidagi farqlar bulling uchun faqat bahona sifatida ishlatilishi mumkin [1].

Oilaviy omillar. Bola tajovuzkor xatti-harakatni faqat maktabdagi tengdoshlaridan emas, balki oiladagi munosabatlardan ham o'rganishi mumkin. Bandura nazariyasi nuqtayi nazaridan oilada zo'ravonlik, haddan tashqari qattiq jazolash yoki e'tiborsizlik mavjud bo'lsa, bola bunday xulqni o'zlashtirishi ehtimoli ortadi [5]. Ota-onaning bola hayotiga yetarli e'tibor bermasligi va nazoratning sustligi ham xavf omillaridan biri sifatida ko'rsatiladi [1].

Maktab muhiti omillari. Maktabdagi qoidalar, pedagoglarning bullingga munosabati va nazoratning qay darajada yo'lga qo'yilgani muhim ahamiyatga ega [6]. Agar o'qituvchi muntazam ta'qibni oddiy “bolalar o'yini” deb qabul qilsa yoki bunday vaziyatlarga yetarli e'tibor bermasa, muammo davom etishi mumkin [1]. Shu bilan birga, tengdoshlar guruhida shakllangan munosabatlar bullingni kuchaytirishi ham, aksincha, uni to'xtatishga yordam berishi ham mumkin [3].

Jamiyat va axborot muhiti omillari. Bolalar ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda ko'rgan xatti-harakatlardan ham ta'sirlanadi. Zo'ravonlikning muntazam namoyish etilishi ayrim hollarda tajovuzkor xulqni namuna sifatida qabul qilishga olib kelishi mumkin [5]. Bundan tashqari, bulling onlayn muhitga ko'chib, yanada yashirin tus olishi ehtimoli bor [10].

3. BULLINGNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OQIBATLARI

Qisqa muddatli oqibatlar. Bulling o'quvchining kundalik ruhiy holatiga, maktabga munosabatiga va o'qishidagi natijalariga ta'sir qilishi mumkin. YuNESKO hisobotida bulling maktabga qatnash, o'qishdagi muvaffaqiyat va umumiy farovonlik bilan bog'liq salbiy oqibatlarga ega ekani qayd etilgan [10]. O'zbekiston bo'yicha PISA ma'lumotlari asosidagi tahlilda ham bullingga duch kelish akademik natijalarning pasayishi bilan bog'langan [14].

Ruhiy salomatlikka ta'siri. Moore va hammualliflarning 2017-yildagi tizimli sharhi va meta-tahlili bulling qurbonlarida depressiya, xavotir, o'z joniga qasd qilish haqidagi fikrlar va urinishlar hamda umumiy salomatlikning yomonlashuvi xavfi yuqoriroq bo'lishi mumkinligini ko'rsatgan [7; 60–76-b.]. Bu natijalar bullingni shunchaki intizom muammosi sifatida emas, bolaning ruhiy farovonligi bilan bog'liq masala sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi.

Uzoq muddatli oqibatlar. Kopeland va hammualliflarning bo'ylama tadqiqotida bolalikda bulling qurboni bo'lgan shaxslarda, ayniqsa, bir vaqtning o'zida ham qurbon, ham tajovuzkor bo'lganlarda, kattalik davrida ruhiy kasalliklar xavfi yuqoriroq ekani aniqlangan. Faqat bulling qiluvchi bo'lganlarda esa antisotsial shaxs buzilishi xavfi oshgani qayd etilgan [9; 419–426-b.]. Wolke va hammualliflar tadqiqotida ham bolalikdagi bulling tajribasi keyingi hayotda salomatlik, iqtisodiy ahvol va ijtimoiy aloqalar bilan bog'liq natijalarga ta'sir qilishi mumkinligi ko'rsatilgan [8; 1958–1970-b.]. Shunday qilib, bullingning oqibati ko'pincha maktab davri bilan cheklanib qolmaydi.

Ijtimoiy oqibatlar. Bullingga uchragan bolada tengdoshlardan uzoqlashish, maktabga borishni istamaslik va munosabatlarning buzilishi kuzatilishi mumkin. Bulling qiluvchida esa tajovuzkor xulq mustahkamlanishi va keyinchalik qonunbuzarlikka moyillik xavfi ortishi mumkin [8; 9]. Kuzatuvchilar uchun ham bu jarayon befarqlikni odatiy holga aylantirish xavfini tug'diradi [4].

4. O'ZBEKISTONDA HUQUQIY ASOSLAR VA PROFILAKTIKA YO'NALISHLARI

Bola huquqlari to'g'risidagi BMT Konvensiyasi (1989) ishtirokchi davlatlarni bolani har qanday jismoniy yoki ruhiy zo'ravonlikdan himoya qilishga majbur qiladi [11; 19-modda]. O'zbekiston qonunchiligida “Ta'lim to'g'risida”gi (2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637) hamda “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida”gi (2008-yil 7-yanvar, O'RQ-139)

qonunlar ta'lim oluvchi va bolalar huquqlarini himoya qilishning asosiy huquqiy bazasini tashkil etadi [12; 13]. Biroq "bullying" atamasi va unga qarshi maxsus mexanizm qonunchilikda aniq belgilanmaganligi tadqiqotchilar tomonidan alohida muammo sifatida ko'rsatiladi. Qiyosiy tajriba sifatida Qozog'istonda 2024-yil 16-iyundan sistematik ta'qib uchun javobgarlik belgilangani, 2024-yil 16-apreldagi qonun bilan Ma'muriy javobgarlik kodeksiga 127-2-modda kiritilgani e'tiborga loyiq [16].

Amaliy jihatdan Xalq ta'limi vazirligi va YuNESKO o'rtasida maktablarda bullyingning oldini olish bo'yicha qo'shma loyiha yo'lga qo'yilgani, loyiha doirasida o'qituvchi va psixologlar uchun sabablarni aniqlash va profilaktika bo'yicha trening va seminarlar o'tkazilishi hamda pedagoglar uchun "Ta'lim muassasalarida bullyingning oldini olish" metodologiyasi ishlab chiqilishi rejalashtirilgani qayd etilgan [15].

Ijtimoiy ishchi nuqtayi nazaridan profilaktikaning asosiy yo'nalishlari: (1) maktab ijtimoiy xodimi va psixologining hodisalarni erta aniqlashi; (2) qurbon, tajovuzkor va kuzatuvchilar bilan individual hamda guruh ishi, chunki bullying guruh jarayoni sifatida ko'rib chiqiladi [4]; (3) ota-onalar bilan hamkorlik; (4) maktab qoidalarida bullyingga nisbatan aniq munosabatni belgilash va shikoyat qilish mexanizmini yaratish; (5) o'qituvchilarni bullying belgilarini aniqlashga o'qitish [10; 15].

XULOSA

Maktabdagi bullyingni faqat ikki o'quvchi o'rtasidagi kelishmovchilik sifatida tushuntirish yetarli emas. Unga bolaning individual xususiyatlari, oiladagi munosabatlar, maktab muhiti, tengdoshlar guruhi va kengroq axborot muhiti birgalikda ta'sir qilishi mumkin. Oqibatlar ham turlicha bo'lib, o'quvchining o'qishidagi natijalaridan tortib, ruhiy holati va keyingi ijtimoiy moslashuvigacha davom etishi ehtimoli bor. Shu sababli profilaktik ish faqat jazolash bilan cheklanmasligi, balki muammoni erta aniqlash, o'quvchilar guruhi bilan ishlash, oila va maktab hamkorligini kuchaytirish hamda aniq huquqiy mexanizmlarni shakllantirishni qamrab olishi kerak. Bu jarayonda ijtimoiy ishchi va maktab psixologining hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Olweus D. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. – Oxford: Blackwell, 1993.
2. Smith P. K., Sharp S. (eds.). *School Bullying: Insights and Perspectives*. – London: Routledge, 1994.
3. Salmivalli C. Bullying and the Peer Group: A Review // *Aggression and Violent Behavior*. – 2010. – Vol. 15, No. 2. – P. 112–120.
4. Salmivalli C., Lagerspetz K., Björkqvist K., Österman K., Kaukiainen A. Bullying as a Group Process: Participant Roles and Their Relations to Social Status Within the Group // *Aggressive Behavior*. – 1996. – Vol. 22, No. 1. – P. 1–15.
5. Bandura A. *Social Learning Theory*. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.
6. Bronfenbrenner U. *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
7. Moore S. E., Norman R. E., Suetani S., Thomas H. J., Sly P. D., Scott J. G. Consequences of Bullying Victimization in Childhood and Adolescence: A Systematic Review and Meta-Analysis // *World Journal of Psychiatry*. – 2017. – Vol. 7, No. 1. – P. 60–76.
8. Wolke D., Copeland W. E., Angold A., Costello E. J. Impact of Bullying in Childhood on Adult Health, Wealth, Crime, and Social Outcomes // *Psychological Science*. – 2013. – Vol. 24, No. 10. – P. 1958–1970.
9. Copeland W. E., Wolke D., Angold A., Costello E. J. Adult Psychiatric Outcomes of Bullying and Being Bullied by Peers in Childhood and Adolescence // *JAMA Psychiatry*. – 2013. – Vol. 70, No. 4. – P. 419–426.
10. UNESCO. *Behind the Numbers: Ending School Violence and Bullying*. – Paris: UNESCO, 2019.
11. United Nations. *Convention on the Rights of the Child*. – General Assembly Resolution 44/25, 20 November 1989.
12. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son *«Ta'lim to'g'risida»*gi Qonuni. – Lex.uz
13. O'zbekiston Respublikasining 2008-yil 7-yanvardagi O'RQ-139-son *«Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»*gi Qonuni. – Lex.uz
14. O'quvchilarning ta'lim olishiga qaysi omillar salbiy ta'sir qiladi // Yuz.uz (Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti tahlili asosida). – Manba
15. Maktabdagi ta'qib va zo'ravonlikka qarshi loyiha ishlab chiqiladi // Kun.uz. – 2019-yil 21-yanvar. – Manba
16. Bullying in an Educational Environment // *Al-Farabi Kazakh National University*. – 2025-yil 26-mart. – Source